

August Pradetto /Hrsg./

DIE REKONSTRUKTION OSTMITTELEUROPAS

Politik, Wirtschaft und Gesellschaft im
Umbruch
Westdeutscher Verlag, Opladen, 1994., 327 str.

Promjene u bivšim socijalističkim državama postale su novo interesno područje socijalnih znanosti. Sudeći po brojnim konferencijama i skupovima o njima, stječe se dojam da su znanstvenici zapadnih zemalja mnogo ažurniji i zainteresiraniji za istraživanje promjena nego oni u zemljama o kojima je riječ, što ne znači da i oni na različite načine ne sudjeluju u tim raspravama. To se može različito argumentirati, ali je svakako interesantno pitanje, koje nadilazi interesnu razinu znanstvenih istraživanja procesa transformacije istočnoeuropskih zemalja, a koje se može ovako formulirati: nije li možda Zapad zainteresiraniji, a možda i zabrinutiji, za promjene i njihove tendencije od zemalja u transformaciji? To naizgled pokazuje izvjesne proturječnosti u zainteresiranosti za kvalitetu i sudbinu promjena, ali u tome vjerojatno ima prilično istine s obzirom na analizama potkrijepljene ocjene težine problema transformacije te socijalne, ekonomske i političke cijene promjena u istočnoeuropskim zemljama. Zapad je želio slom komunističkih sistema i tome težio. Sada pak ima ne samo odgovornost za promjene, i njihovu cijenu u vlastitim zemljama, nego je zabrinut i za stanje i tendencije promjena. Zapad je uistinu mnogo puta rekao što očekuje od promjena, tj. koje ciljeve bi imalo postići rušenje i preobrazba socijalističkih sustava, ali jednako tako oklijeva u tome da kaže gdje nas i kako vidi u integriranom svjetskom poretku. Možda u toj činjenici leži dio praktično-političkog odgovora zabrinutosti Zapada za postkomunističke zemlje.

Svaka rasprava o tranziciji/transformaciji istočnoeuropskih društava nosi u sebi ograničenja, jer zahvaća samo neke aspekte i probleme, a svaka zapravo želi postići maksimum

analitičkih spoznaja i teorijskih uopćavanja. Kolikogod su nakon sloma (1989/90) stvorene bolje mogućnosti za kvantitativne i kvalitativne analize socijalističkih zemalja - što ističe i August Pradetto u predgovoru ovoj knjizi - jednako su tako i porasle spoznaje o nekim razlikama između istočnoeuropskih zemalja. To nas upućuje na zaključak da se može postaviti ovakva teza: s dosadašnjim analizama i raspravama došlo se do spoznaje da se ne može jednostavno primijeniti teorija tranzicije i njome objasniti cjelokupni problem promjena zemalja - koje su istina pripadale jednom sustavu - i to poradi njihove povijesno-strukturne raznolikosti (kulture, gospodarske kao i mentalnog sklopa) i različitosti unutarnje dinamike promjena. Tranzicijska matrica je vjerojatno preopćenita za ozbiljnu "intervenciju" Zapada u proces integracije istočnoeuropskih zemalja u svjetske procese i prekruta kao jedinstven obrazac za ponašanje svake od tih zemalja. Stoga se i čine umjesnim analize tipa *case study* za svaku zemlju.

Možda je i August Pradetto to imao na umu koncipirajući ovu knjigu, nastalu kao rezultat konferencije u Berlinu. Odatle proizlaze (za priređivača) i neka njezina problemska i tematska ograničenja. Knjiga, naime, tematizira dva pitanja. To je nacionalizam koji u rekonstrukciji i svojoj novoj konstrukciji ima specifičnu ulogu. Drugo pitanje odnosi se na međunarodne uvjete koji djeluju na unutarnje društvene promjene. U kontekstu tih pitanja radene su i studije nekih zemalja. Unatoč autorskim razlikama u priložima, tri su dimenzije zastupljene: procesi političkog pluraliziranja, ekonomskog restrukturiranja i mentalnog stanja.

Osim Pradettova predgovora i uvoda, koji su napisali Jerzy Mackow i Helmut Wagner, knjiga ima tri dijela. U prvom dijelu su studije pojedinih zemalja ("Länderstudien"), drugi se odnosi na bivšu Istočnu Njemačku ("Sonderfall DDR/Neue Bundesländer") a treći na analize koje nadilaze pojedine zemlje ("Länderübergreifende Analysen").

Mackow i Wagner se osvrću na problem transformacije i njenih uvjeta u postkomunističkim zemljama pitajući se kako se može podržavljeno društvo samoosloboditi siro-

maštva i državnih struktura; može li postkomunistička država počivati na tržišnim mehanizmima, te upozoravaju da "periferiziranje" istočnoeuropskih zemalja može izazvati "etničke nacionalizme".

Sam proces transformacije jest društveno-povijesno vrlo kompliciran. Transformacija je (1) pod velikim pritiskom jer istočnoeuropski narodi ne žele pasti u rezignaciju (što bi bilo opasno i za Zapad), budući da pred sobom imaju sliku zapadnih struktura. Taj je proces u drugim zemljama inače dugo trajao. Ovdje modernizacija ima više aspekata: nacionalno osamostaljenje; istodobno i integracija u europsku (nacionalnu) zajednicu; razvoj pravne i socijalne države; promjena mentalne dispozicije itd.; (2) proces ne teče spontano i nekontrolirano, već obratno - oslanja se na organizirane društvene snage. Istodobno je djelatna politizacija i prisutan zahtjev za depolitizacijom. On može biti uspješan ako se stvore autonomne strukture koje će potisnuti državu; (3) proces se ne može riješiti niti "samostalnim hodom" - jer autarkija vodi u podrazvijenost, niti jednostavnim "priključenjem" - jer ono znači gubljenje političke samostalnosti. Rješenje je zato u mobiliziranju samostalnih snaga i održanju smjera "europske opcije"; (4) postoje dvije grupe zemalja u transformaciji. Jedne idu mirnim putem, dok su u drugih prisutni konflikti (prostor bivše Jugoslavije i neke zemlje SSSR-a). Opasnost nacionalnih konflikata poznata je Europi. U njoj je poznata prethistorija nacionalnih država, a također i moderni nacionalizam. Zato Europi ne trebaju još i novi, možda dugotrajni, nacionalni konflikti. Autori također upozoravaju da (5) ovih pet godina transformacijskih procesa pokazuju izdiferencirane razlike između zemalja, pa je za njihovu ocjenu (a) još uvijek prisutna nesagledivost ali i (b) gotovo nemogućnost izbora kakav su te zemlje imale u početku procesa: mogle su birati između "šokantnog" i "postupnog" puta. Očito je era jedinstvenog promatranja transformacije istočnoeuropskih zemalja prošla, pa će se istraživači morati koncentrirati na svaku posebno.

U prvom dijelu knjige (23-187) šest je autorskih priloga - studija, koje govore o pro-

blemima transformacije šest različitih zemalja i to:

Mate Szabo: "Od komunističkog "reformskog čuda" do relativne stabilnosti u postkomunizmu: Mađarska";

Anneli Gabanyi/Gabor Hunya: "Od promjene režima do transformacije sistema: Rumunjska";

Ivan Petkov: "Retoričko-sentimentalna pitanja i volja moći: bugarske institucije u prijelazu prema demokratskom društvu";

Ivan Bernik: "Prijelaz od herojske u prozaičnu etapu: Slovenija";

Jerzy Holzer: "Stabilizacijski uspjeh u opasnosti nevladanja: Poljska";

Jiri Košta: "Transformacija privrednog sistema u Čehoslovačkoj i u obje države sljedbenice".

Svaka je pojedina studija interesantna za analitički uvid u proces promjena u društvu o kojemu autor piše. Iz njih se može dobiti uvid u genezu procesa političkih i socio-ekonomskih promjena kao i argumentirane ocjene stanja i procesa, te relevantne literature na koju se autori oslanjaju. Čitalac će svakako zapaziti i ponešto različite akcente sadržaja studija, koji pokazuje i različitost značenja čimbenika u procesima transformacije tih društava. Nedvojbeno se naglašava uspješnost osamostaljivanja i tranzicijski smjer, ali jednako tako izvjesne "bojazni" i problemi u nastavku promjena procesa, koji nisu samo unutarnje naravi (kao pitanja uloge države, starih i novih elita, privatizacije itd.) nego ovise i o eksternim okolnostima, a prije svega o utjecaju zapadnoeuropskih razvijenih društava i njihove povezanosti (što utječe na modernizaciju i restrukturiranje industrije, mogućnosti uključivanja u vanjska tržišta itd.). Autori ističu probleme socijalne devijacije i anomije te marginaliziranja društvenih skupina. Očito je socijalna integracija važan problem za društva u transformaciji. Naime, kako ističe, recimo, Mate Szabo, istraživanja u Mađarskoj pokazuju "negativnu modernizaciju" (65). Socijalizam je postigao izvjesni stupanj industrijalizacije, ali je njezine socio-kulturne posljedice sustavno potiskivao. Zato se može utvrditi razmjerno visoki konsenzus

glede ponašanja u potrošnji, a razlike u ponašanju u "postmaterijalnoj" sferi (individualizam, spremnost na rizik, tolerancija itd.). On zato govori o "dvostrukom društvu" u kojemu je većina potisnuta na rub i smanjene su joj socijalne šanse. U ovim studijama čitalac može prepoznati brojne probleme i u našem društvu, pa su stoga i za nas vrlo indikativne.

Drugi dio knjige (189-249) odnosi se na bivšu Istočnu Njemačku (DDR), koju se inače u analizama tranzicijskih i transformacijskih procesa tretira kao "zaseban slučaj". Zasebnost je u tome što je rušenjem berlinskog zida stvorena jedna Njemačka, gdje se radilo o spajanju s nacionalnom državom, a ne o stvaranju i osamostaljenju nacionalne države. Možda još više "zasebnosti" daje činjenica da se bivša DDR nakon integracije financijski obilno sustavno podupire, što olakšava prijelaz u novi politički i gospodarski sustav i ubrzava transformaciju industrijskih pogona i cjelokupnu gospodarsku strukturu. Zapadna Njemačka godišnje ulaže u bivšu državu preko 100 milijardi maraka. U razdoblju 1991. do 1995. godine prosječno je uloženo odnosno planirano: za gradnju 4,7, za promet i komunikacije 7,5, za trgovinu 11,1, za usluge 13,2, za rudnike i energiju 31,8 te za industriju i obrt 45,2 milijarde DM (203). Drugi dio sadrži dva priloga: Jochen Franzke: "Socioekonomska promjena strukture u zemljama Savezne Republike Njemačke" i prilog Hannelore Horn, "Njemačka revolucija - poseban slučaj transformacije".

Treći dio knjige (251-315) sadrži tri priloga.

Frane Adam: "Nacionalno pitanje i postsocijalistički razvitak: Slovenija u kontekstu ex-Jugoslavije". Adam smješta transformacijske promjene kao problem Slovenije u (1) kontekst modernizacijskih procesa za koje su postojale rudimentarne osnove. Problem postsocijalističke transformacije jest u tome što se ove zemlje u vrlo kratkom roku suočavaju s čitavom paletom razvojnih problema koje moraju riješiti. Iako funkcionalno diferenciranje vodi autonomiji sistema, politički sustav ima središnju usmjerivačku ulogu u procesima modernizacije. Taj problem se odnosi i na

Hrvatsku (iako je ona u drugim uvjetima). Sustavi nisu dovoljno autonomno osposobljeni, pa vodeću ulogu preuzima politički sustav. U tome postoji opasnost njegove predominacije; (2) u kontekst slovenskog nacionalnog pitanja - erozije Jugoslavije kao obrambene zajednice i općenito njezinih modernizacijskih slabosti i demokratskih deficita; (3) u kontekst stanja u Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji. Revitaliziranje Jugoslavije - sa slovenskog stajališta - čini mu se nevjerojatnim, iako je moguća kooperacija na interesnoj osnovi s novonastalim državama.

Miroslav Kusy u radu "Slovaci su..." analizira (u odnosu na Čehe) pet stereotipa o Slovacima, tj. da su oni: nacionalistički, separatistički, kršćanski, lijevo usmjereni i više orijentirani prema Istoku; pokazuje njihovu genezu i protuargumentaciju.

Augusto Pradetto u prilogu pod naslovom "Interni i eksterni uvjeti industrijske i privredne transformacije u postkomunističkim zemljama" analizira ove čimbenike i njihove povezanosti. Interesantna su njegova zapažanja da u postkomunističkim zemljama kapital hrli u trgovinu i usluge (kao u razvijenim zemljama), što nije "normalno" jer ne vodi u tržišnu privredu nego u "Basarkapitalismus", što bi značilo da glavni problem industrijske transformacije nije u nestašici kapitala (299). Zapaža također da se nove elite teško odvajaju od prijašnjeg aparata te da bi jaki sindikati u ovim zemljama mogli izazvati probleme političke stabilnosti.

Nemoć "zapadne" proizvodnje potiče protekcionizam i razvija neku vrstu ekonomskog "razvojnog nacionalizma". Problem "periferizacije" tranzicijskih zemalja opasan je za njih same (zaostajanje), ali i za razvijeni Zapad (opasnosti od nastanka "etničkih nacionalizama"). Jer i zapadne zemlje obilježene su "tendencijama renacionalizacije". Njegova je teza da bi industrijska transformacija trebala neku vrstu državno-intervencionističke i protekcionističke politike (312) ukoliko se želi izići na kraj s endogenim i egzogenim uvjetima. To svakako nosi opasnosti jer se postkomunistička država zamjenjuje s privredno-političkom funkcijom a iz toga prijeti petrificiranje takve strukture. Zapadna bi politika iz

svih tih razloga trebala nastojati uključiti ove zemlje u političke i sigurnosnopolitičke supranacionalne strukture.

U pogledu transformacije, smatra autor, tri su pitanja važna: koje industrijske strukture treba sanirati da bi bile razvojno djelotvorne; koje socijalne i političke koncesije, zbog industrijskog decimiranja prema ekonomskim kriterijima, treba napraviti a da ne ugroze transformacijski projekt; gdje su granice ekonomske opterećenosti plaćanja modernizacije i ovih koncesija?

Na kraju se možemo vratiti samom naslovu knjige: "Rekonstrukcija srednjoistočne Europe". Rekonstrukcija socijalističke prošlosti tih zemalja nije moguća - povratak nitko ne želi. Rekonstrukcija je nužna, jer predstavlja izlaz i svi je žele, iako same želje nisu dovoljne. Rekonstrukcija ne označava nekad toliko popularan pojam tranzicije, nego transformaciju sa svim specifičnostima pojedinih istočnoeuropskih društava, ali i sa zajedničkim elementima, a to je paradigma razvoja s fotografijom Europe: bogate, ali trajne; demokratske, ali sigurne; industrijski razvijene, ali kulturno konsenzualne.

Konačno treba napomenuti i to da se u knjizi ne definira pojam "Ostmitteleuropa". Vjerujemo da se pod tim pojmom ne razumiju samo zemlje o kojima je riječ u knjizi, jer u tom slučaju Hrvatska tu ne bi pripadala. Kao što se pojam "zapada" ili "istoka" u ovom kontekstu ne definira primarno geografski već i kulturološki, tako se i pripadnost Hrvatske Europi ili srednjoistočnoj Europi mora baš tako shvatiti, bez obzira na to što o njoj ovdje nije riječ (osim referentno).

Ivan Cifrić

SOCIOLOGIJA ZNANSTVENE SPOZNAJE:

"Strogi program" i "Edinburška škola"

Darko Polšek, urednik
Hrvatski Kulturni Dom
Rijeka, 1995., 156 str.

Znanost, kao važno područje ljudske aktivnosti, postala je jednom od tema sociološkog promišljanja u 40-im godinama ovog stoljeća. Dok je klasična europska sociologija znanja, onako kako su je postavili Marx, Durkheim, Mannheim i Scheler, uporno izbjegavala primijeniti vlastitu tezu o socijalnoj uvjetovanosti svekolikog znanja na široko područje znanstvene spoznaje, u Sjevernoj se Americi, pod okriljem funkcionalističke škole polako uobličavala jedna nova sociološka disciplina - sociologija znanosti, koja se u prvom redu bavila međuodnošenjem znanosti i društva i proučavanjem društvenih aspekata znanstvenog pothvata. Iako su napori sociologa poput Mertona, Storera, Colea i Hagstroma da demonstriraju legitimnost i valjanost sociološkog tretmana znanosti bili od neprocjenjive važnosti za etabliranje nove discipline, jedna od značajnih posljedica njihova pristupa bila je odvajanje sociologije znanosti od sociologije znanja te odustajanje od proučavanja unutrašnjeg, kognitivnog sadržaja znanosti. Iako je sociologija znanosti tretirala znanost kao društvenu djelatnost, a znanstvenika kao dio institucionaliziranog socijalnog sustava, važno je naglasiti da se atribut "socijalno" upotrebljavao u vrlo ograničenom smislu. On se koristio tek da bi se opisale okolnosti i utjecaji koji su *izvanjski* samoj intelektualnoj aktivnosti znanosti: ispitivale su se strukturalno-organizacijske komponente znanosti, norme i vrijednosti koje reguliraju znanstvenu aktivnost, socijalne uloge znanstvenika, sustavi nagrađivanja itd. Tako je i ona prihvatila shvaćanje prema kojem je znanstveno znanje - njegova struktura i sadržaj - izvan dometa sociologije.

Često naglašavana neproblematičnost kognitivne strane znanosti za sociologiju